

ДонНТУ

Т.І Рудченко
Доцент, к.е.н.

Співвідношення економічної ефективності і соціальної справедливості в національній економіці.

Підходи до соціальної справедливості, можливість сполучення економічної ефективності та соціальної справедливості мають реальне практичне втілення при конструюванні оптимальної моделі соціальної політики. Базовими цінностями громадянського суспільства завжди були ідеї свободи, рівності, справедливості, порядку, які отримали відгук практично у всіх ідеологіях, але на практиці гасла обертаються різними чи взагалі протилежними соціально-економічними наслідками.

В процесі прийняття органами влади рішень або законів, особливо тих, що стосуються соціальної сфери, як правило, враховується суспільний резонанс, відповідність уявленням окремих людей, груп і суспільства в цілому про соціальну справедливість, можливість суспільного діалогу і компромісу, які суттєво впливають не тільки на суспільно-політичну стабільність, але й на економічну ефективність.

Найбільш поширена трактовка економічної ефективності на макрорівні в ринковій економіці – збалансованість сукупного попиту і сукупної пропозиції за умов повної зайнятості і відсутності інфляції.

Традиційно вважається соціальна справедливість є антитезою економічній ефективності. Ринкова система з її відомим гаслом “laissez-faire” протиставляється активному державному втручання в економіку, в тому числі заходам соціальної спрямованості. Багатьох дослідників бентежила дилема: якщо прагнути до соціальної справедливості, вирівнюючи доходи, то економічна ефективність неминуче знизиться, тому що держава відбере у того, хто працює краще і продуктивніше на користь неефективного робітника. Протилежний підхід – розподіл за законами вільного ринку - забезпечує високу ефективність і продуктивність економіки, але частина громадян в силу об'єктивних причин не зможе вижити в такому суспільстві.

Соціальна справедливість передбачає загалом тенденції нівелювання нерівності, а економічна ефективність – на перше місце ставить максимізацію прибутку. Необхідно визнати й те, що сполучення чи певна комбінація економічної ефективності і соціальної справедливості неминуче пов'язане з питанням ціни, яку суспільство вимушено і згідно заплатити за таку цільову установку і її реалізацію.

Коли уряду, політикам доводиться робити вибір: або підвищення темпів економічного зростання і підвищення ступені нерівності при умові зменшення розмаху бідності, або уповільнення темпів економічного зростання при невисокому ступені нерівності з посиленням бідності, то в економіці ринкового типу вибір цей буде на користь економічного зростання, і це виправдовується тим, що на підйомі

економіки з'являться можливості знизити ступінь нерівності і несправедливості в суспільстві. Тобто вибір між ефективністю і справедливістю робиться на користь ефективності. В той же час політики прагнуть мати більшість в парламенті, одержати суспільну підтримку своїх програм, тому вимушені прагнути і до соціальної справедливості.

Необхідність соціалістичної революції обґрунтовувалась несправедливістю, аморальністю ринку, експлуатацією трудящих, відчуженістю робітника від засобів і результатів виробництва, класовим антагонізмом, зростанням багатства капіталістів і погіршенням стану робочих. К. Маркс вбачав історичну місію пролетаріату – стати могиляником капіталізму. "Централізація засобів виробництва і усупільнення праці досягають такого пункту, коли вони становляться несумісними з їх капіталістичною оболонкою. Вона вибухає. Б'є час капіталістичної власності. Експропріаторів експропріують" [1]. Доцільність відмови від централізовано-планової економіки і наступна постсоціалістична трансформація для переважної більшості людей виправдовувалась тим же вічним прагненням подолати несправедливість, яку вони вбачали в тому, що у ролі виробників страждали від поганого управління, відсутності конкуренції, діючої системи трудової мотивації; у ролі споживачів потерпали від хронічного дефіциту товарів, нескінченних черг, неефективної системи розподілу, врешті, як громадяни не мали можливості впливати на економічні, соціальні й політичні процеси.

Вітчизняні романтики - апологети ринку, натхненні численними радниками МВФ, ВБ і різних іноземних фондів наполягали, що ринок дасть більш високі доходи, які будуть розподілятися справедливо завдяки проведеній приватизації, лібералізації цін та ліквідації дефіциту товарів. Звичайно, підкреслювалось, що справедливість не тотожна рівності. Але реальне втілення ринкових реформ, загрозлива і зростаюча поляризація суспільства проявилися невідворотно і жорстко. І знову питання справедливості бентежать напружене суспільство. А несправедливість породжує недовіру, образи, підозри і ворожість в суспільстві, спокуси до протиправних дій.

Сучасна світова криза, фінансова нестабільність загострила сприйняття несправедливості, підвищила рівень агресії в суспільстві, що втілювалось в заворушення в Європейських країнах, протести проти жорсткого курсу економіки, які набувають кримінального характеру (підпалюють машини, розграбовують магазини). Безлад стає бунтом знедолених і відринутих соціально-економічною системою, перш за все молоді, що позбавлена соціальної перспективи.

Суспільство не є однорідною масою, йому не притаманна тотальна рівність в силу об'єктивних причин. Результатом соціальної нерівності виступає поділ суспільства на класи, групи, верстви або страти. Якщо між ними виникають конфлікти з приводу несправедливості суспільного устрою на чийсь користь, то поширення й загострення протистояння може призвести до повстань і революцій, шляхом яких неодноразово в історії людства були і, ймовірно, будуть спроби створити нове соціально справедливе суспільство.

Отже, необхідно проаналізувати розуміння і тлумачення терміну “справедливість”, під гаслом якого боротьба йде десятки століть.

Визначення справедливості виходить за межі тільки економічних питань, має глибоке філософське й ідеологічне підґрунтя. Справедливість є складним, багатогранним поняттям морально-правової, соціально-політичної, економічної свідомості та містить у собі вимоги відповідності між практичною діяльністю осіб (груп) в житті суспільства та їх соціальним положенням, між їх правами та обов’язками, між їх діями та винагородами, працею та оплатою, злочином та покаранням, заслугами та суспільним визнанням. Аристотель у роботі “Нікомахова етика” розглядав справедливість як втримання від одержання переваг, які дехто здобуває шляхом захвату того, що належить комусь іншому, його власності, заслуг, місця тощо, або відмову виконати прохання людини, якій ти зобов’язаний, повернути борг, не виказати поваги і т.п.

Питання визначення справедливості і нерівності є досить складними, неоднозначними, залежать від конкретно - історичного етапу розвитку суспільства, релігії, ідеології, національних особливостей, ментальності, рівня освіти тощо. Критерій соціальної справедливості та критерій моральності, етичності економічної системи є суспільними дефініціями, які багато в чому перетинаються і співпадають.

Індивідуальні погляди на справедливість дещо нівелюються певною мірою злагоди і порозуміння між людьми, що дозволяє виробити спільну концепцію в суспільстві, яка встановлюється між індивідами з різними цілями завдяки громадській співпраці при прийнятному розподілі основних прав і обов’язків і коли громадяни згодні ці правила виконувати. Історія існування людства побудована на стійкому і наполегливому намаганні до соціальної справедливості, котру загалом розуміють як розподіл життєвих благ, що сприймається більшістю як справедливий. Тобто соціально-справедливою є така система економічних відносин, насамперед відносин розподілу, що відповідає певному стандарту потреб, інтересів, економічної поведінки, котрі домінують в певному суспільстві та сприймаються більшістю на даному етапі розвитку як природні, розумні та адекватні [2]. Соціальна справедливість не тотожна соціальному ідеалу, це скоріше складова ідеалу, компроміс, який є результатом протиборства і узгодження поглядів у суспільстві. Справедливість у самому високому сенсі узагальнює класичну концепцію суспільного договору Локка, Руссо, Канта. Принципи соціальної справедливості визначають розподіл вигод, придатну угоду про розподіл часток і забезпечують спосіб дотримання прав і обов’язків основними соціальними групами суспільства.

Більшість людей в цивілізованому світі будуть солідарними в тому, що релігійні переслідування та расова дискримінація, тим паче кастова структура суспільства або принесення людей в жертву чи інші варварські звичаї – речі однозначно

несправедливі, але, коли мова зайде про розподіл багатства і влади, то виникне багато суперечливих і часто несумісних пропозицій.

Соціальну нерівність узагальнено розуміють як неоднакові можливості доступу до матеріальних благ, влади тощо. Серед науковців немає повної єдності щодо вирішального чинника соціальної нерівності: багатство чи влада. Деякі автори додають до цих факторів ще привілеї, пов'язані з контролем над ресурсами, репутацію, певні професії або вид зайнятості, що забезпечують особливі права. На думку Дж. К. Гелбрейта розподіл доходів у кінцевому підсумку обумовлюється розподілом влади. Влада дозволяє одержувати доходи. Великі доходи дають владу над розподілом винагороди інших людей.

Закони, інститути, соціальні системи можуть бути справедливими або ні. І для людей завжди важливо у який спосіб основні соціальні інститути розподіляють фундаментальні права і обов'язки та визначають розподіл переваг спільної діяльності. Концепція соціальної справедливості повинна забезпечити стандарт, за допомогою якого мають оцінюватись розподільні аспекти в суспільстві.

До речі, чимало науковців вважають, що термін справедливість вже передбачає соціальну спрямованість. Так, Ф. Хайек констатує, що вживання терміну соціальна справедливість є категоріальною помилкою, тому що критерій справедливо чи ні може мати відношення тільки до поведінки людини [3, с. 47]. Але оскільки такий термін став загальноживаним, то будемо його так і використовувати..

Економічні концепції соціальної справедливості досліджували А. Сміт, Й. Бентам, К. Маркс, А. Маршалл, А. Пігу, Л. Ерхард, Ф. Перру, Дж. Роулс, Ф. Хайек, Дж. К. Гелбрейт, Р. Нозик та інші. В результаті розроблені різні класифікації поглядів на справедливість.

В узагальненому виді можна виділити три підходи до соціальної справедливості:

1. Зрівняльний (добуржуазний);
2. Ринковий (який оголошує справедливим розподіл доходів за факторами виробництва)
3. Соціалістичний (згідно з яким справедливим є тільки розподіл за працею при наявності певних рівних соціальних гарантій для всіх членів суспільства [4, с. 501].

Інша класифікація поглядів на справедливість виділяє чотири основні підходи:

1. Егалітарний,
2. Утилітарний,
3. Ринковий,
4. Роулсианський [5, с. 435].

Розглянемо і проаналізуємо їх докладніше.

Егалітарний. Передбачає зрівняльний розподіл, при якому всі члени суспільства отримують рівні блага, нерівність в розподілі доходів відсутня. Спирається на принципи колективізму, солідарності, патерналізму. Водночас, як показала практика реального соціалізму, зрівняльні тенденції породжують ієрархічну систему зв'язків, бюрократизацію, придушення приватної ініціативи, утриманські настрої і поведінку людей, низький рівень життя. Хоча потрібно уточнити, що соціалістичний принцип розподілу виходив з трудового внеску і передбачав певну нерівність.

Утилітарний. Сформулював Й. Бентам. Забезпечення найбільшого щастя для якнайбільшої кількості членів суспільства. Максимізується загальна корисність всіх членів суспільства. Але оскільки функції корисності у людей суб'єктивні й різняться, то загальна корисність максимізується не в разі рівного розподілу багатства, а в результаті розподілу відповідно з різними функціями корисності. Додамо, що якби всі люди були зовсім однакові у своїх уподобаннях, то утилітарний принцип трансформувався б в егалітарний.

Ринковий. Є полярним до егалітарного. Справедливість встановлюється ринком. Розподіл – за факторами виробництва. Передбачає відповідність доходу кожного власника фактору виробництва граничному продукту, отриманому від даного фактора, що припускає дуже значну нерівність в розподілі доходів. Сучасний лібертаризм як радикальна форма лібералізму вважає приватну власність і ринок фундаментом здорового суспільства, а до тих, хто не може діяти в цих правилах, відносяться як до утриманців. Роберт Нозік, натхненник сучасного лібертаризму, обґрунтовує справедливість мінімального втручання держави тим, що будь-яке розширення функцій держави, в тому числі створення інститутів соціальної держави означає порушення базових прав людини (права розпоряджатись самим собою, привласнювати матеріальні об'єкти, які нікому не належать, добровільно обмінюватися з іншими своїм майном) і обернеться тільки негативними наслідками для суспільства [6].

Роулсианський. Дж. Ролз висунув теорію справедливості як чесності [7]. Максимізується корисність найменш забезпечених осіб. Ідея справедливості як чесності розглядається у договірній термінології і як складова раціонального вибору та протиставляється концепціям утилітаризму і інтуїтивізму. Справедливість будується на двох принципах: перший потребує рівності в прописуванні основних прав і обов'язків, а другий виходить з того, що соціальна і економічна нерівність в багатстві або владі справедлива, тільки якщо вона надає компенсуючи переваги для кожної людини і, зокрема, для менш успішних членів суспільства, тобто не сприймається позиція, коли труднощі для окремих людей компенсуються більшими благами суспільства в цілому.

Вочевидь український історичний розвиток, духовні засади, національні стандарти, менталітет народу, моральні, етичні уявлення відповідають філософії індивідуалізму і не сприймають колективізм і егалітаризм, також Україна не може цілком сприйняти суто ринкову модель справедливості, а більше схиляється до роулсианської моделі, яка визначає справедливість як першу добродетель суспільних інститутів. Суспільство виступає як соціальна кооперація заради взаємної вигоди, для нього властиві як конфлікти, так і конгруентність інтересів. Збіг інтересів, соціальна кооперація уможлиблює покращення життя для всіх, на противагу тому, коли б кожен жив за рахунок власних зусиль. Конфлікт інтересів виходить з того, що люди не індиферентно відносяться до того, яким чином більш великі зиски, отримані від співпраці, розподіляються між ними, тому що в переслідуванні власних інтересів вони прагнуть отримати більше для себе і відповідно зменшити долю, яку потрібно розподілити з іншими. Якими б ефективними та успішно налаштованими не були закони та інститути, вони мають реформуватися або ліквідуватися, якщо вони є несправедливими. Сума переваг, яку отримує більшість, не повинна виправдовувати ті позбавлення та пригноблення, які зазнає меншість суспільства. Дж. Ролз пропонує два головних принципи, на яких

повинна будуватись справедливність у суспільстві: 1) Кожна людина повинна мати рівні права у відношенні найбільш поширеної схеми рівних основних свобод (політична свобода, свобода слова, свобода совісті, свобода особистості тощо) , які сумісні з подібними схемами свобод для інших. Цей принцип є первинним. 2) Соціальні та економічні нерівності повинні бути облаштовані так, щоб: а) від них можна було б розумно очікувати переваг для всіх; б) доступ до положень (positions) і посад був би відкритий для всіх.

В конструюванні і реформуванні соціального устрою правила гри в ідеалі повинні встановлюватися так, щоб люди, що прагнуть досягти своїх домінуючих інтересів, діяли в руслі сприяння соціально бажаним цілям, а поведінка людей була скоординованою. Й. Бентам розглядав таку координацію як штучне ототожнення інтересів, А.Сміт – як роботу невидимої руки. Координація має неабияке значення, тому що можна уявити собі дві крайнощі: або соціальна система в цілому є справедливою, хоча інститути в ній, взяті окремо є несправедливими, або соціальна система в цілому несправедлива, хоча жоден з її інститутів, взятий окремо, не є несправедливим, тобто несправедливість стала наслідком того, яким чином окремі інститути скомбіновані в одну систему і як в системі скоординовані їх дії. Вдало вибрана координація дозволяє отримати синергетичний ефект.

Досвід країн, орієнтованих на соціально-демократичні цінності довів, що певний перерозподіл з метою вирівнювання доходів, надання соціальних гарантій, рівних стартових умов є необхідним для економічного розвитку, що не означає відмови від базових принципів ринку: економічної свободи, приватної власності, конкуренції. В той же час й досі немає прикладу ідеального сполучення справедливості та ефективності, на який могло б спиратися і взяти за зразок українське суспільство на сучасному етапі економічного розвитку, але вироблені певні позитивні напрацювання в інших країнах, котрі можна взяти за основу для України в побудові власної моделі. Уряди розвинених країн намагаються перешкодити нерівному розподілу доходів шляхом податкового регулювання, введенням прогресивної шкали оподаткування аби зменшити соціальне розшарування, зменшити соціальну напругу, забезпечити базовий соціальний мінімум максимальній кількості населення. Але прагнення до соціальної справедливості не повинне нищити ефективність, координацію, стабільність. Сполучення й оптимальне співвідношення соціальної справедливості та економічної ефективності можливе шляхом поєднання стимулювання і створення мотиваційного механізму як до праці, так і до підприємницької діяльності разом зі створенням раціональної і обґрунтованої системи соціального захисту.

Соціальна справедливність має стати не гальмом, а умовою і стимулом економічної ефективності та економічного зростання. Якщо економічна система більшим чином буде зорієнтована на людину і її розвиток, то кратно зростуть можливості для зростання економічної ефективності.

Література

1. Маркс К. Капитал. / Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд.- Т. 23. - 907 с.
2. Економічна політика: Навч. посіб. / О. О. Беляєв, А. С. Бебело, М. І. Диба та ін. - К.: КНЕУ, 2004. - 287 с.
3. Хайек Ф. Право, законодавство та свобода: Нове викладання широких принципів справедливості та політичної економії: в 3 т. / Пер. з англ.- К.: Сфера. Т.2, 1999. - 200 с.
4. Трансформационная экономика России: Учеб. Пособие / Под. ред. А.В. Бузгалина.- М.:Финансы и статистика, 2006. - 616 с.
5. Пиндайк Р., Рубинфельд Д. Микроэкономика. - М.: Экономика, 1992.- 509 с.
6. Нозик Р. Анархия, государство и утопия .- М.: ИРИСЭН, 2008.- 424 с.
7. Ролз Дж. Теория справедливости. - Новосибирск: Изд-во НГУ, 1995.- 535 с.